

PROVET I FILOSOFI 15.3.2019 BESKRIVNING AV GODA SVAR

Examensämnets censorsmöte har godkänt följande beskrivningar av goda svar.

Om filosofin och dess bedömning i grunderna för gymnasiets läroplan

Studentexamensnämnden har beslutat att studentexamensprovet från och med provtillfället hösten 2017 till och med provtillfället våren 2020 kan avläggas både enligt grunderna för gymnasiets läroplan 2003 och enligt grunderna för gymnasiets läroplan 2015. Filosofi-sektionen har haft som mål att utforma uppgifterna så att alla uppgifter i provet våren 2019 kan besvaras utifrån båda grunderna för läroplanen.

Omarbetningen av grunderna för gymnasiets läroplan 2015 var huvudsakligen en uppdatering. Exempelvis antalet kurser i filosofi och kursernas innehåll förändrades inte väsentligt. I målen för filosofiundervisningen skedde en förändring. I de nya grunderna för läroplanen betonas den kognitiva förmågan mer än tidigare. I grunderna för läroplanen 2003 betonas däremot kunskap om grundläggande allmänbildande fakta om filosofins historia och dagens strömningar inom filosofin mer än i de nya grunderna för läroplanen. Detta föranleder vissa skillnader i bedömningen, men då bägge de ovan nämnda temana ingår i båda läroplansgrunderna handlar skillnaden närmast om betoning, och skillnaden inverkar främst på de högsta poängen. I berömliga svar och svar värda toppoäng betonas utifrån grunderna för gymnasiets läroplan 2003 (GLP2003) en djupgående kunskap om filosofins tradition. I grunderna för gymnasiets läroplan 2015 (GLP2015) betonas däremot eget följdriktigt och kreativt tänkande. I beskrivningen av goda svar, exempelvis i tabellen som finns till stöd för bedömningen i filosofi, har man beaktat båda dessa kunskapsområden.

Båda grunderna för läroplanen definierar i stora drag gymnasiefilosofin och utgångspunkterna för bedömningen på samma sätt: Det filosofiska tänkandet granskar rationellt och begreppsligt hela verkligheten och olika sätt att gestalta den. Bedömningen i filosofi fokuserar på den studerandes kognitiva förmåga samt på förmågan att behärska centrala begrepp och uttrycka filosofiskt tänkande.

Bedömning av svaren i studentexamensprovet i filosofi

I bedömningen av ett studentexamensprov i ett realämne måste man beakta hur kognitivt krävande uppgiften är. Uppgifterna har utarbetats med beaktande av Blooms taxonomi om kognitiva inlärningsmål samt den variant av taxonomin som Anderson och Krathwohl utvecklat. I de här taxonomierna bedöms hur krävande den kognitiva process uppgiften kräver är på en hierarkisk skala i sex steg: vetande/erinring, förståelse, tillämpning, analys, bedömning och skapande/syntes. De två högsta nivåerna står i omvänd ordning i de två taxonomierna.

Filosofi innebär allmänt, abstrakt tänkande. Därför kan det vara en mycket krävande uppgift bara att förstå själva saken. Av denna orsak bör de ovan nämnda klassificeringarna enligt Blooms taxonomi inte ses som schematiskt hierarkiska i bedömningen i filosofi. De kunskapsmässiga färdigheternas olika dimensioner är nästan undantagslöst överlappande inom filosofin även om de uppgiftsdelar som kräver definition, beskrivning och förklaring i regel är snävare än de som kräver analys, diskussion och utvärdering.

Filosofiskt tänkande kan i allmänhet gestaltas som en serie öppna frågor och svar givna på dem. Därför bedöms i provet i filosofi dels examinandens förmåga att gestalta filosofiska frågor, dels hans förmåga att förstå och utvärdera svar på frågorna. Om examinanden i en uppgift ombeds utvärdera något filosofiskt påstående är det en väsentlig del av svaret att granska vilken fråga påståendet besvarar. Efter att korrekt ha gestaltat den bakomliggande filosofiska frågan har examinanden en klar utgångspunkt för att utvärdera grunderna för påståendet och visa på möjliga alternativa svar på frågan.

Det filosofiska tänkande som bedöms i studentexamensprovet kommuniceras språkligt. Därför bör man i bedömningen även fästa uppmärksamhet vid hur tänkandet presenteras. Presentationen bedöms på många olika plan, från textens litterära verkningfullhet till styckeindelningen. Provet är emellertid inte ett prov i modersmålet, och en god skriftlig framställning är ett kännetecken på ett gott svar i filosofi endast i den mån den uttrycker gott filosofiskt tänkande. Ett gott svar i filosofi är omsorgsfullt genomtänkt. Detta innebär ofta flera olika drag hos svaret. De viktigaste är att svaret är träffande, enhetligt och övertygande.

Kärnan i ett gott svar är att det är träffande, det vill säga relevant. Goda kunskaper och god förståelse samt en träffande argumentation ger inte upphov ens till ett godkänt svar om de inte svarar på frågan. Därför är den viktigaste av de uppräknade dimensionerna att svaret är träffande.

Svarets enhetlighet har att göra med svarets struktur. Examinandens förmåga att begreppsligt strukturera problem och lösningar samt identifiera och utvärdera motiveringar syns i form av ett följdriktigt och flerdimensionellt svar. Ett enhetligt svar är också klart. I filosofiskt tänkande måste man kunna formulera frågor och svar tydligt.

Att svaret är övertygande innebär inom filosofin framför allt att argumentationen är av hög kvalitet. I argumentationens kärna finns filosofiskt godtagbara utgångspunkter samt tillräckliga kopplingar mellan påståenden och motiveringar.

Utöver i att svaret är träffande, enhetligt och övertygande syns ett gott filosofiskt tänkande i att examinanden har kunskap om begrepp och teorier och kan använda dem samt behärskar det fenomenkomplex som behandlas. Svarets formella och innehållsliga dimensioner är i filosofi nästan undantagslöst delvis överlappande så länge svaret uppfyller minimikravet på relevans, det vill säga träffar frågeställningen. Ett svar kan vara gott med tanke på de kunskapsmässiga färdigheterna, men presentationen av tankegångarna kan vara svag, eller tvärlöst. Dimensionerna är emellertid inte helt oavhängiga av varandra eftersom presentationen, användningen av begrepp och kunskapen om fenomenkomplexet är förknippade med varandra.

På grund av den natur uppgifterna i filosofi har är aspekter som visar på mognad särskilt viktiga i svaret. Studentexamensnämnden har i sina föreskrifter för de digitala proven i realämnen gett anvisningar för bedömningen av mognad i svaren (https://www.ylioppilastutkinto.fi/images/sivuston_tiedostot/Ohjeet/Koekohtaiset/sv_foreskrifter_realamnen_digitala_prov_2018.pdf). Det är värt att notera att behandlingen av oväsentliga synpunkter i svaren sänker svarets värde enligt föreskriften.

Tabellen nedan kan vara till hjälp vid bedömningen då det gäller hur träffande, enhetligt och övertygande svaren i studentprovet i filosofi är. Dessa kriterier i kombination med de innehållsmässiga kriterierna bildar tillsammans en helhetsbedömning som uttrycks med det poängtal som ges för deluppgiften.

Dimension i bedömningen	/Poängtal 0	25 %	50 %	75 %	100 %
Träffande	Svaret svarar inte alls på uppgiften; uppgiften har väsentligt missuppfattats.	Svaret har vissa kopplingar till frågans område, men det är oklart, förvirrat eller träffar inte saken.	Svaret på uppgiften håller sig till frågan.	Svaret visar på en klar förståelse för uppgiften och dess avgränsning, och det behandlar de mest väsentliga aspekterna.	Svaret visar på en utmärkt förståelse för uppgiften och dess avgränsning, och det behandlar ingående de relevanta aspekterna och endast dem.
Enhetligt	Svaret är splittrat och oredigt.	Svaret tar upp en klart relevant aspekt. I övrigt är elementen i svaret slumpmässigt valda eller orediga.	Svaret tar upp flera relevanta aspekter, men de har inte sammanställts i en helhet. Svaret är ofta katalogartat.	De synpunkter som uppgiften berör har kopplats till varandra på ett följdriktigt och mångsidigt sätt. Resultatet är en koherent helhet som besvarar frågan.	I svaret har de för uppgiften relevanta materialementen ställts i relation till varandra. Begrepp och motiveringar bildar en konsekvent helhet som besvarar frågorna i uppgiften och vid behov beaktar även alternativa infallsvinklar.
Övertygande	Svaret saknar motiveringar eller motiveringarna saknar koppling till de framlagda påståendena.	De motiveringar som ges i svaret anknyter på något sätt till påståendena, men kopplingen mellan dem förblir oklar.	Svaret har motiverats med förnuftiga utgångspunkter och det finns en klar koppling mellan motiveringar och slutsatser.	I svaret diskuteras de flesta relevanta motiveringarna. De har problematiserats och analyserats på ett förnuftigt sätt och argumenten har konstruerats korrekt.	Problematiseringen och analysen av de relevanta motiveringarna är träffande och visar på ett insiktsfullt eget tänkande eller en ingående kunskap om traditionen.

Poängtal för studentexamensprovet i filosofi

I anvisningarna för poängsättning i de tidigare beskrivningarna av goda svar för proven i filosofi i pappersform nämndes två separata fästpunkter för bedömningen. De var ett "gott svar" med vilket avsågs ett svar värt 3/6 poäng, det vill säga 50 procent av det maximala poängtalet, och ett "berömligt svar", med vilket avsågs ett svar värt 5/6 poäng eller drygt 80 procent av det maximala poängtalet. I det digitala provets uppgiftsdelar värda 6 poäng tillämpas fortfarande samma skala, även om den andel som 6 poäng utgör av det maximala poängtalet för hela provet har minskat till ungefär en tredjedel jämfört med proven i pappersform. Då det maximala poängtalet stiger underlättas bedömningen av flera på förhand fastslagna bedömningspunkter. Om poängtalet för en uppgift eller deluppgift är 8 eller mera används tre bedömningspunkter: 25–30 procent, 50–60 procent och 75–80 procent. Om en uppgift eller en deluppgift ger mer än 10 poäng ges också en karakterisering av toppoängen. Syftet med denna är att lyfta fram aspekter som gör det enklare att placera svaret inom det högsta poängintervallet (75–100 procent).

Uppgiftsspecifika poänganvisningar

Eftersom i provet i filosofi bedöms examinandernas eget filosofiska tänkande kan svaren öppna sig i många olika riktningar i nästan alla uppgifter. Därför är beskrivningarna av goda svar aldrig mer än riktgivande. Av samma orsak presenterar beskrivningarna av goda svar på ett omfattande sätt olika filosofiska synpunkter som berör uppgiften, även sådana som inte ingår i gymnasiekurserna. Målet är att ge lärarna som bedömer svaren ytterligare tips om vilka typer av filosofiska resonemang som på goda grunder kan ingå i svaren. Vilka saker som ingår i gymnasiekurserna och som examinanderna förutsätts ha kunskap om anges i samband med anvisningarna för poängsättning. I dessa delar har de ovan nämnda dimensionerna – att svaret ska vara träffande, enhetligt och övertygande – beaktats endast mycket knapphändigt. Det är dock motiverat att i bedömningen av varje del av provet granska såväl de kunskapsmässiga dimensionerna som dimensionerna i tabellen ovan.

Det finns olika slag av material till uppgifterna. I varje del av en uppgift anges på vilket sätt materialet ska användas. Om inga anvisningar ges om användningen eller om det uppges vara frivilligt att använda materialet, till exempel "du kan utnyttja materialet", är materialet avsett som inspiration. Då är det acceptabelt att examinanden låter bli att utnyttja materialet och det minskar inte på antalet poäng. Det är förvisso bra att märka att materialet också i uppgifter av det här slaget bidrar med information och att svaret bör innehålla motsvarande mångsidighet även om materialet inte har utnyttjats. Om examinanden trots uppmaning låtit bli att använda materialet i en deluppgift, dras alltid minst ett poäng av och svaret kan nå upp till högst 75 % av maximipoängen för uppgiftdelen. Det kan också ges mer detaljerade anvisningar om användningen av material, där examinanden till exempel uppmanas att analysera eller jämföra materialet eller söka några särskilda drag, såsom argument, i det. I dessa fall är den direkta poängminskning som följer av att anvisningarna inte följts i allmänhet större.

Uppgiftsdelarna är fördelade på två klasser. Om en uppgiftsdel ger 10 poäng eller mera bedöms den som ett essäsvaret, om inte annat anges i uppgiften. Med essäsvaret avses ett svar som är strukturerat som en essä: inledningen är en koncis presentation av ämnet, problemet eller argumentet, mittenpartiet består av en mångsidig behandling av saken och i slutet finns de slutsatser som grundar sig på behandlingen. Det går inte att ge några exakta anvisningar angående längden på en essä, eftersom svarets värde bygger på dess innehåll och en lämplig längd beror på många faktorer, bland annat den behandlade sakens natur och de avgränsningar examinanden har gjort. Det är emellertid värt att notera att en bra essä i en uppgiftsdel som ger 10 poäng inte behöver vara lika omfattande och mångsidig som i en uppgiftsdel som ger 20 poäng. Om en uppgiftsdel ger mindre än 10 poäng behöver svaret inte vara uppbyggt som en essä. I deluppgifter värda mindre än 10 poäng begränsas antalet tecken. Begränsningen gäller maximiantal tecken. Om det angivna antalet tecken underskrids sänks poängantalet inte, så länge sakinnehållet är tillräckligt. Om maximiantalet tecken väsentligen överskrids sänker detta poängantalet. I uppgifter med begränsat antal tecken kan examinanden förlora högst 2 poäng till följd av att hen överskridit maximiantalet tecken väsentligt. Om antalet tecken överskridits med 25–50 procent minskar antalet poäng med 1, och med 2 poäng om maximiantalet tecken överskridits med över 50 procent. Minskningen kan dock inte vara mer än 50 procent av maximipoängen för en deluppgift. Vidare minskar antalet poäng naturligtvis om svaret inte håller sig till saken.

Poängen för uppgifter som består av flera delar fastställs separat för varje deluppgift, om inte annat anges i uppgiften.

Del I

1. Argumentationsfel (20 p.)

Olika former av argumentationsfel är kända inom filosofin. En del argumentationsfel gör en slutledning logiskt ogiltigt, men många av felen är inte egentliga logiska felslut utan bygger på felaktiga premisser eller bryter på annat sätt mot principerna för en övertygande argumentation. Denna uppgift samlar fyra välkända argumentationsfel som examinanden ska kunna identifiera och förklara. Att bara namnge argumentationsfelen utan förklaring kan ge högst 2 poäng per moment. Om förklaringen är uttömmande behöver argumentationsfelets exakta namn däremot inte anges. För att lokalisera och förklara respektive argumentationsfel kan man som hjälp utnyttja alternativa, träffande exempel som kan ge en poäng.

1.1. (5 p.)

Det är fråga om en ogrundad generalisering. I vetenskaplig forskning finns det exakta statistiska regler för hurdana generaliseringar man kan göra, men även i vardaglig argumentation bör man undvika ogrundade generaliseringar. Utifrån rökningen i en enda skolklass kan man inte dra slutsatser om hur vanligt det är med rökning bland ungdomar i allmänhet.

I ett bra svar påpekas att det finns olika kontexter för generaliseringar. Vetenskapligt tänkande ställer exempelvis exaktare krav än vardagstänkande på generalisering.

I ett svar värt 2 poäng noterar examinanden att problemet är förknippat med generalisering.

I ett svar värt 4 poäng kan examinanden förklara varför man av en delmängd inte kan dra slutsatser som gäller hela mängden.

1.2. (5 p.)

Det är fråga om ett genetiskt felslut som även kallas ett *ad hominem*-argument. Här motiverar man slutledningen med vem som framlägger det, eller med denna persons auktoritet. I litteraturen benämns denna typ av felslut även *ad auctoritatem*-felslut. I ett bra svar beaktar examinanden emellertid att argument som framläggs av en sakkunnig anses mer trovärdiga än en lekmands argument. Genetiska felslut används ofta bland annat i populistisk retorik, där man i stället för att kullkasta argument attackerar den som lägger fram argumenten.

I ett svar värt 2 poäng noterar examinanden att vem som framlägger ett argument inte gör argumentet giltigt. Även en filosof kan argumentera dåligt.

I ett svar värt 4 poäng kan examinanden förklara varför giltigheten hos ett argument inte uteslutande kan byggas på vem som lägger fram det.

1.3. (5 p.)

Det är fråga om ett cirkelargument där slutsatsen upprepar premissen helt eller delvis. Påståendet "de bästa tv-serierna innehåller många karaktärer" är bara ett nytt sätt att säga att "serier med många karaktärer är bättre". Karakteristiskt för cirkelargument är att de inte ger någon ny information. De är en form av tautologier. Det innebär inte att ett cirkelargument är logiskt ogiltigt, men det är ett överflödigt steg i en argumentation där man ska försöka övertyga åhöraren om sanningen i ett påstående genom att hänvisa till något annat än själva påståendet.

I ett svar värt 2 poäng noterar examinanden att problemet gäller argumentets cirkelnatur.

I ett svar värt 4 poäng kan examinanden förklara att argumentets cirkelnatur beror på att tanken i premissen upprepas i slutsatsen.

1.4. (5 p.)

Det är fråga om en felaktig kausal slutledning. Vi kan inte veta om det är så att människor trivs i Petters sällskap för att han är smart, eller om det exempelvis beror på att han dessutom är snäll. I ett bra svar skiljer examinanden på korrelations samband och kausala samband. Av det att två saker förekommer tillsammans kan man inte sluta sig till att den ena ger upphov till den andra.

I ett svar värt 2 poäng noterar examinanden att vi inte kan förklara det att människor trivs i Petters sällskap med att han är smart.

I ett svar värt 4 poäng kan examinanden förklara varför påståendet är en felaktig kausal slutledning.

I grunderna för läroplanen 2015 (GLP15) anknyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1), och särskilt dess innehåll "grunderna för logisk argumentation och giltig slutledning". I grunderna för läroplanen 2003 (GLP03) utgör argumentation och slutledning inte ett självständigt innehåll i kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1), även om de kan tolkas ingå i temat "kunskap, sanning och argumentering". I GLP03 anknyter uppgiften i första hand till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) och dess innehåll "grunderna i argumentation och härledning".

2. Ett gott liv (20 p.)

"Sokrates: Att leva väl är det samma som att leva rätt och rättfärdigt – gäller den principen fortfarande eller gäller den inte? Tänk efter!

Kriton: Den gäller." (Platon: *Kriton*, 47b)

Skillnaden mellan ett gott liv och överlevnad har varit starkt framme i den västerländska filosofin ända sedan Sokrates frivilligt accepterade sitt dödsstraff. Under de senaste tvåhundra åren har det varit vanligt att framhäva hur varje individ skapar sitt eget liv och gör det gott – även då man samtidigt poängterar att ett gott liv alltid är socialt.

Ett naturligt sätt att besvara uppgiften är att presentera den klassiska aristoteliska synen och existentialismens syn på ett gott liv. De kan ses som ett slags ytterligheter i fråga om det essentiella i människans väsen, då man talar om sätt att definiera ett gott liv. Hörnstenen för den klassiska aristoteliska etiken är tanken om människans väsen som kan definieras objektivt, och ur vilket man kan härleda såväl målet för ett gott liv som de väsentliga elementen som hör till ett gott liv. Inom existentialismen förnekar man att människan skulle ha ett sådant väsen.

Aristoteles syn på människans väsen och dess relation till ett gott liv representerar en perfektionistisk uppfattning. I centrum står människans arttypiska egenskaper och utvecklingen av dem. Ju mer fulländat en mänsklig individ förmår utveckla sina arttypiska egenskaper och sin potential, desto bättre utformas individens liv. Det slutliga målet är lycka (på grekiska *eudaimonia*). Den perfektionistiska tanken om människans väsen har även efter Aristoteles dominerat den filosofiska diskussionen om ett gott liv.

Inom existentialismen framhävs däremot människans och individens radikala frihet. Det finns inget universellt mänskligt väsen, utan varje individ väljer sina egna mål och en uppfattning om ett gott liv som passar individen själv.

Många andra svarsalternativ är också möjliga. Examinanden kan exempelvis presentera de modeller för ett gott liv som framlagts inom antikens olika livsfilosofier – såsom den epikureiska eller stoiska filosofin, eller skepticismen. Man kan också hänvisa till exempelvis Schopenhauers (1788–1860) eller Nietzsches (1844–1900) ståndpunkter.

Bland moderna synsätt kan man som en alternativ inriktning till existentialismen lyfta fram exempelvis Emmanuel Levinas (1906–1995) etik. Medan existentialismens många olika former representerar individinriktade infallsvinklar är det i Levinas etik relationen till en annan människa som på det mest grundläggande planet definierar individens existens.

Inom filosofin har uppfattningarna om det goda livet traditionellt stått i centrum för den normativa etiken, men under den senaste tiden har individens personliga val framhävts mer. Den normativa etiken har under 1800- och 1900-talen präglats av olika plikt- och konsekvensetiska teorier. De är i princip formella etiska teorier, till skillnad från antikens och medeltidens substantiella, det vill säga innehållsliga etiska teorier. Därför har de lämnat utrymme för olika modeller för ett gott liv, som de däremot ofta haft rätt lite att säga om. Under de sista decennierna av 1900-talet har emellertid dygdetiken gjort en comeback, bland annat i Alasdair MacIntyres (f. 1929) och Martha Nussbaums (f. 1947) tänkande. Olika nya tolkningar av dygderna och av ett gott liv utmanar de plikt- och konsekvensetiska teoriernas centrala ställning, och ger den filosofiska diskussionen om ett gott liv mer innehåll.

Många uppfattningar om ett gott liv bygger inte på den västerländska filosofin. De kan härstamma exempelvis i kristendomen, islam eller det österländska religiösa eller filosofiska tänkandet. Det är möjligt att behandla dessa i svaret, förutsatt att dessa åskådningar behandlas som filosofiskt välgrundade. Inom den katolska filosofin finns exempelvis viktiga ståndpunkter om ett gott liv, som också har motiverats filosofiskt. De bygger på den teologiska tanken om den så kallade naturliga eller allmänna förkunnelsen, som även är känd inom lutherdomen. Tanken är att människan med hjälp av sitt förnuft och på ett filosofiskt underbyggt sätt kan få kunskap om grundläggande aspekter av ett gott liv. En sådan katolsk filosofi kopplas ofta särskilt till Thomas av Aquino (1225–1274). Från den katolska medeltiden härstammar å andra sidan också ett tänkande som framhäver viljan – så kallad voluntarism – som har haft ett stort inflytande på det västerländska filosofiska tänkandet kring ett gott liv. Dess kändaste representant torde vara franciskanermunken William av Ockham (1285–1349).

Svaret är en essä som behandlar två olika filosofiskt välgrundade synpunkter på ett gott liv. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 5 poäng gör examinandens filosofiska observationer om en ståndpunkt.

I ett svar värt 10 poäng presenterar examinandens det centrala innehållet i och de filosofiska utgångspunkterna för två olika ståndpunkter. Alternativt redogör hen följdriktigt och mångsidigt för det centrala innehållet i och de filosofiska utgångspunkterna för en ståndpunkt, och visar hur den skiljer sig från någon annan ståndpunkt.

I ett svar värt 15 poäng beskriver examinanden följdriktigt och mångsidigt de filosofiska utgångspunkterna för och det centrala innehållet i två sinsemellan olika ståndpunkter.

I ett svar värt toppoäng visar examinanden tydligt att hen förstår de grundläggande skillnaderna och likheterna mellan de två ståndpunkterna. Naturligast sker detta genom att ståndpunkterna på ett meningsfullt sätt kopplas till den filosofiska traditionen.

I grunderna för läroplanen 2015 (GLP15) anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "filosofiska teorier om ett gott liv, meningen med livet och en god livsstil" och i GLP03 till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "filosofiska uppfattningar om skönhet, om ett gott liv och om lycka" och kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "filosofisk etik och frågan om ett gott liv".

3. *Ande och materia (20 p.)*

Andliga egenskaper i det mänskliga sinnet som förefaller skilja sig från de materiella egenskaperna är exempelvis sinnesförmågor, njutning, smärta, känslor, vilja eller tänkande. Descartes, som förespråkade substansdualism, hänvisade till alla dessa som tänkande, vilket han såg som andens särdrag. Han separerade härmed anden från materien, vars definierande egenskap han ansåg vara utsträckning. Man har försökt berättiga olika former av ontologisk dualism med att de andliga egenskaperna skiljer sig från de materiella. I de flesta teorier är emellertid begreppen ande och materia mindre klara än i fråga om Descartes tänkande och utsträckta substanser. Då kan behandlingen av skillnaden mellan andliga och materiella egenskaper – och valet av ett motiverat exempel – vara en mer krävande uppgift än då det gäller Descartes dualism.

Även medvetenheten har setts som en andlig egenskap. Descartes jämställde medvetenheten med tänkande, men många senare filosofer har gjort en distinktion mellan dessa två. Med medvetenhet kan man avse en förnimmande eller tänkande varelses medvetande till skillnad från medvetslöshet eller sömn som inte är förknippad med drömande eller sinnesförmågor. Man kan också tala om medvetenhet i samband med enskilda sinnesstämningar. Ett medvetet sinnestillstånd är sådant att det yppar sig för subjektet. Det som yppar sig för subjektet kan utöver objektet för en sinnesförmåga eller tänkande vara själva dessa tillstånd i sig. Förstått på detta sätt kan subjektet även ha sinnestillstånd, exempelvis begär eller rädslor, som inte är medvetna. Vidare har intentionaliteten, det vill säga förmågan hos sinnestillstånd att rikta sig mot objekt, setts som en allmän andlig egenskap. Ett annat sätt att uttrycka detta är att sinnestillstånden har förmågan att representera objekt.

I svaret ska examinanden även analysera begreppen ande och materia samt skillnaden mellan dem i ljuset av det valda exemplet. I svaret kan man också diskutera skillnaden mellan substansdualism och egenskapsdualism. Bland egenskapsdualismens anhängare finns klassiker inom filosofin, som exempelvis Spinoza. Den emergenta materialismen som förespråkades av Popper kan i uppgiftens kontext ses som en variant av egenskapsdualismen. Det är även möjligt att framföra att distinktionen vid en närmare granskning visar sig vara onödig, eftersom de andliga egenskaperna kan reduceras till materiella (reduktionistisk materialism) eller tvärtom (reduktionistisk idealism). Vidare är det möjligt att behandla den eliminativa materialismen eller idealismen. I ett bra svar visar examinanden emellertid att hen förstår att ett reduktionistiskt eller eliminativt synsätt är krävande: det är inte alls enkelt att visa hur exempelvis medvetenheten kan reduceras till vissa tillstånd i hjärnan, eller vara identisk med dem. Svaret behöver inte kopplas till den filosofiska traditionen, men en sådan koppling kan ses som en merit.

Svaret är en essä där examinandena ska ge ett exempel på en andlig egenskap hos det mänskliga sinnet, och med hjälp av det analysera begreppen ande och materia samt distinktionen mellan dem. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 5 poäng ger examinandena ett exempel på en andlig egenskap och gör någon relevant observation om begreppen ande eller materia eller distinktionen mellan dem.

I ett svar värt 10 poäng ger examinandena ett exempel på en andlig egenskap och gör relevanta observationer om begreppen ande och materia samt distinktionen mellan dem.

I ett svar värt 15 poäng ger examinandena ett exempel på en andlig egenskap och analyserar följdriktigt och mångsidigt begreppen ande och materia samt distinktionen mellan dem.

I ett svar värt toppoäng använder examinandena den filosofiska begreppsapparaten i sin analys, på ett precist sätt. Hen lyfter fram olika sätt att förstå relationen mellan ande och materia, och kopplar eventuellt svaret till den filosofiska traditionen.

I GLP15 an knyter uppgiften till kursen Introduktion i filosofiskt tänkande (FI1) och dess innehåll "ande och materia", och i GLP03 till motsvarande kurs och dess innehåll "förhållandet mellan ande och materia". Uttryckt på detta sätt förefaller distinktionen hänvisa till substansdualismen, men svaret behöver inte avgränsas till denna. Det är lika möjligt att behandla egenskapsdualismen eller andra teorier om relationen mellan det andliga och det materiella. I ett bra svar för examinandena fram alternativa sätt att förstå distinktionen.

4. Instinkter och moral (20 p.)

Enligt materialet flyr Tomas instinktivt det antagna snöskredet, och skyddar därmed sitt eget liv i en hotande situation. Samtidigt agerar han emellertid mot sin egen sociala gemenskap och sina egna mest grundläggande värderingar. Att han mitt i det hela hinner snappa med sig sin Iphone, och inte sina barn, ställer hans agerande i tvivelaktiga dager.

4.1. (10 p.)

I en utvärdering av Tomas agerande är det väsentligt att granska huruvida han har en moralisk skyldighet att i en nödsituation sätta sig själv i fara och i första hand värna om sin familj. Motiveringar kan framföras både för och emot detta. Tomas fru Ebba anser tydligt att Tomas har en sådan skyldighet, men hon utvecklar inte i filmklippet vad den bygger på. Som motivering kan man exempelvis nämna en förälders skyldighet att skydda sina minderåriga barn och sin partner, de fördelar ett sådant agerande har för familjen och för samhället, samt det dygdiga i ett modigt agerande. En etisk egoist kan bestrida alla dessa motiveringar genom att hänvisa till att det inte är följdriktigt att förplikta ens föräldrar att sätta sitt liv i fara för sina barn eller för varandra: ett sådant agerande kan vara hjältemodigt (supererogativt), men moralen kräver inte hjältemod. Då man bedömer motiveringarna är det bra att beakta att det handlar om en nödsituation där grunderna för agerande kan vara annorlunda än i normala situationer. Likaså bör man beakta att vårdnadshavare till minderåriga barn har andra moraliska skyldigheter än personer som inte har någon att försörja. Matts tolkar Tomas agerande ur ett psykologiskt perspektiv som instinktiv självbevarelse, vilket också är Tomas egen tolkning. I ett bra svar förhåller sig examinandena emellertid kritisk till denna tolkning.

Svaret på delfråga 4.1. är en essä där examinanden ska utvärdera Tomas flykt ur ett moraliskt perspektiv. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng utvärderar examinanden Tomas flykt i ljuset av en relevant moralisk motivering.

I ett svar värt 5 poäng utvärderar examinanden Tomas flykt i ljuset av minst två relevanta moraliska motiveringar.

I ett svar värt 8 poäng utvärderar examinanden Tomas flykt på ett följdriktigt och mångsidigt sätt, i ljuset av relevanta moraliska motiveringar.

4.2. (10 p.)

Materialet erbjuder också utgångspunkter för en diskussion kring moraliskt agerande mer allmänt, men ett bra svar begränsas inte till att diskutera fallet i materialet. Det är naturligt att granska särdragen hos moraliskt agerande i relation till "instinktivt" handlande, som är icke-moraliskt i den bemärkelsen att det "ligger utanför moralen". Om examinanden begränsar sitt svar till att kontrastera moraliskt handlande bara mot omoraliskt handlande, det vill säga handlande i strid med moralnormerna, tolkas detta som en brist.

I moraliskt agerande måste man beakta andras intressen. Även en etisk egoist kan acceptera denna formulering. Till skillnad från instinktiva handlingar är moraliska handlingar inte påtvungna, i det avseendet att den moraliska agenten kunde ha valt att handla på ett annat sätt. Moraliska handlingar förutsätter någon grad av förståelse av handlandets natur. De bygger därmed på rationellt övervägande, vilja eller vanor inhämtade genom uppfostran. Dessa är drag som gör handlingar moraliska eller alternativt omoraliska.

I ett bra svar behöver examinanden inte behandla alla de ovannämnda särdragen hos moraliskt handlande, men hen ska ge en mångsidig och identifierbar beskrivning av handlandet.

Det är bra att observera att Tomas agerande inte faller utanför en moralisk utvärdering även om det skulle vara "instinktivt" i någon vardagsspråklig bemärkelse. I situationer som omfattas av moralen är oreflekterat, ogenomtänkt handlande moraliskt fördömbart. Vidare kan man påpeka att det är möjligt för vilken normal person som helst att agera moraliskt. Moral förutsätter inte exceptionella ansträngningar eller förmågor, som i sin tur ses som typiska för hjältemodigt handlande. Hjältemodigt handlande är berömvärt, men går utanför moralens krav.

Svaret på delfråga 4.2. är en essä där examinanden på ett allmänt plan ska diskutera hur moraliskt handlande skiljer sig från icke-moraliskt. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng presenterar examinanden korrekt ett särdrag hos moraliskt handlande.

I ett svar värt 5 poäng behandlar examinanden frågan på ett allmänt plan och hittar minst två särdrag hos moraliskt handlande.

I ett svar värt 8 poäng diskuterar examinandena på ett följdriktigt och mångsidigt sätt särdragen hos moraliskt handlande i relation till icke-moraliskt handlande.

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "moral samt normativ – etik i moralfrågor", "moralen som normsystem" och "etik och individens beslut". I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Filosofisk etik (FI2) och dess innehåll "moral", "normativ etik" och "grunden för olika moraliska värderingar och normer".

5. Jämlika utgångspunkter (20 p.)

De jämlika utgångspunkter som nämns i uppgiften benämns ofta även jämlika möjligheter. I låten *Common People* av bandet Pulp, som utgör material för uppgiften, beskrivs ett utsiktslöst liv där en person driver från dag till dag utan att kunna ändra riktning för sitt liv. Situationen ses som alternativlös. Då man fötts till "underklassen" finns det inga valmöjligheter.

Syftet är inte att svaret ska behandla vilken betydelse det har att vara fattig eller sämre lotad för hur jämlikheten förverkligas. Fokus ska i stället ligga uttryckligen på jämlika utgångspunkter som ett politiskt ideal, och hur detta förverkligas. Ett naturligt sätt att inleda behandlingen är att med hjälp av materialet koppla den till det brittiska samhället. Ett bra svar förmedlar emellertid insikten om att de jämlika utgångspunkternas ideal kan förverkligas på olika sätt i olika samhällen.

Såväl i det brittiska som i det finländska samhället är allas lika människovärde och jämlikheten mellan människor både ett politiskt ideal och en explicit uttalad utgångspunkt. Samhällets medlemmar ses i princip som jämlika: utgångspunkten är att kön, etnisk bakgrund, ekonomisk ställning, föräldrarnas samhällsställning, religion eller andra motsvarande faktorer inte placerar personer i olika ställning exempelvis inför lagen eller begränsar deras möjligheter att göra livsval.

Bakom Pulps sång ligger det brittiska klasssamhällets tradition, som syns så starkt i samhällets strukturer att det förefaller omöjligt att stiga i social ställning eller att byta klass. Ur det finländska samhällets perspektiv ser situationen annorlunda ut. I den finländska välfärdsstaten ses det i princip som möjligt att förbättra sin sociala ställning eller göra en "klassresa", det vill säga byta social klass. "Samhällsklass", så som begreppet förstås i den brittiska traditionen, är inte ens ett begrepp som på ett naturligt sätt passar in i dagens finländska samhälle, även om också Finland har sina traditioner från ståndssamhället.

I ett samhälle av amerikansk typ är jämlika utgångspunkter ett erkänt ideal, men man gör inget för att trygga att jämlika utgångspunkter förverkligas och man strävar inte efter att jämna ut skillnader mellan människors olika utgångspunkter. Alla har samma rättigheter och ingen får på grund av sin bakgrund eller sina egenskaper ställas i en sämre ställning än andra, men efter detta är var och en ansvarig för sina livsval och för riktningen för sitt liv. Även i ett liberalt samhälle, såsom USA, kan bland annat traditioner av rasism och andra strukturer vara så starka att det inte är tillräckligt att bara trygga jämlika möjligheter, utan det behövs också samhälleliga åtgärder som jämnar ut olika utgångspunkter.

Idealet med jämlika utgångspunkter kan också ses som otillräckligt för att trygga verklig jämlikhet mellan människor. I ett socialistiskt samhälle nöjer man sig exempelvis inte med jämlikhet i fråga om utgångspunkter, utan målet för samhället är jämlikhet i sluttillståndet. Samhället måste garantera att dess medlemmar utöver jämlika möjligheter också reellt sett har jämlika ekonomiska och sociala resurser till sitt förfogande.

Det finns också många samhällen där jämlika möjligheter inte är en erkänd princip. I ett traditionellt klass- eller ståndssamhälle definieras människors sociala ställning utifrån deras klass eller stånd. På motsvarande sätt placerar apartheid- och kastsystemen in människor i förutbestämda roller. Svaret kan även utvidgas till sådana samhällen.

Examinanden kan utvärdera vilken betydelse jämlika utgångspunkter har ur perspektivet för individens eget ansvar. Individerna kan alltid förspilla sina möjligheter, hur goda utgångspunkterna än är. Att sakna utsikter och vara sämre lottad är å andra sidan fenomen som har visat sig ha en tendens att gå i arv, även då möjligheterna i princip är lika öppna för alla. På samma sätt finns det många exempel på personer som trots ytterst dåliga eller rentav omänskliga utgångspunkter har kunnat skapa ett gott och balanserat liv för sig själva. Det är möjligt att utvidga svaret till dessa synpunkter och att utvärdera hur långt samhället ska ta ansvar för följderna av individers egna val.

Svaret på uppgiften är en essä där examinanden ska analysera begreppet jämlika utgångspunkter som politiskt ideal och utvärdera hur det förverkligas. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 5 poäng gör examinanden någon relevant observation om jämlika utgångspunkter som politiskt ideal och om hur det förverkligas i något samhälle.

I ett svar värt 10 poäng ger examinanden en träffande definition av begreppet jämlika utgångspunkter som politiskt ideal, och gör utifrån materialet några relevanta observationer om hur det förverkligas i olika samhällen.

I ett svar värt 15 poäng analyserar examinanden på ett följdriktigt sätt begreppet jämlika utgångspunkter som politiskt ideal och gör med stöd av materialet en mångsidig utvärdering av hur det förverkligas i olika samhällen. Examinanden kan klassificera olika samhällen enligt begrepp som exempelvis liberala, konservativa eller socialistiska.

I ett svar värt toppoäng kan examinanden ge exempel på flera olika sätt att förverkliga eller låta bli att förverkliga jämlika utgångspunkter i samhället. Examinanden kan också utvärdera vilken betydelse jämlika utgångspunkter har ur perspektivet för individens egna val och ansvar. Vidare kan hen jämföra samhällen som bygger på idealet om jämlika utgångspunkter med samhällen där detta ideal inte erkänns.

I GLP15 ansluter sig uppgiften till kursen Samhällsfilosofi (F13), punkten "politiska ideal och förverkligande av dem: frihet, jämlikhet och solidaritet; konservatismen, liberalismen och socialismen". I GLP03 är motsvarande punkt i kursen Samhällsfilosofi (F14) "politisk filosofi: grundtankarna i konservatismen, liberalismen och socialismen samt nutida samhällspolitiska tolkningar av dem".

6. Humes skepticism (20 p.)

Även om David Hume var empirist förkastade han den brittiska empiristen John Lockes ståndpunkt att sinnesförnimmelser kan utgöra källa till kunskap om omvärlden. I texten som utgör material till uppgiften försöker Hume visa att vi inte utifrån enbart sinnesförnimmelser kan få visshet om att yttre kroppar existerar. I denna kontext för han fram att vi inte heller kan få visshet om det genom vårt förnuft och slutledningar, eftersom dessa bygger på intryck som vi erhållit genom sinnen.

6.1. (10 p.)

Humes centrala påstående är att vi inte utifrån enbart sinnesförnimmelser kan få visshet om yttre kroppars existens. Han lägger fram tre motiveringar till sitt påstående. Den första bygger på att föremålet för sinnesförnimmelse inte är kroppen i sig (eller andra materiella kroppar), utan de intryck vi får av den genom sinnena. Han stöder denna motivering med att framföra att även om intryck och de objekt de representerar var materiella och reella i samma avseende som yttre kroppar skulle det fortfarande vara lika svårt att bevisa att den akt som gäller intrycket existerar, som att visa att den sinnesakt som gäller den yttre kroppen direkt existerar. Hume argumenterar alltså att ett empiriskt påstående inte kan vara giltigt ens i fråga om akter som gäller intrycken: de gäller inte direkt de materiella kropparna.

Den andra motiveringen lyfter fram att de varaktiga kvaliteter som utgör föremål för sinnesförnimmelserna – såsom ljud, smak eller dofter – inte har någon utsträckning och därför inte kan vara förnimbara objekt utanför kroppen. Hume antar därmed att ljud, smaker och dofter på något sätt är objekt eller intryck inom kroppen. Han preciserar inte här hurdana de är.

I den tredje motiveringen konstaterar Hume att inte heller synsinnet utan någon form av slutledningar och erfarenhet ger oss direkt kunskap om avståndet till objekt, och därmed om att de är externa. Här hänvisar han till en observation gjord av de rationella filosoferna. Slutledningar och erfarenhet formar på så sätt väsentligt de intryck som uppstått genom sinnena, och utgående från intrycken bildas idéer. Detta stöder påståendet om att sinnesförnimmelse inte skapar en omedelbar relation till objekt utanför sinnet.

I ett gott svar analyseras Humes centrala påstående och de framlagda motiveringarna för det med examinandens egna ord. I svaret beaktas också strukturen hos Humes argument. Svaret på deluppgift 6.1. är en essä där examinanden ska analysera det centrala påståendet och dess motiveringar. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng visar examinanden att hen har identifierat Humes centrala påstående och beskriver en motivering som stöder det. Alternativt analyserar examinanden två motiveringar som stöder påståendet, även om identifieringen av det centrala påståendet är svag.

I ett svar värt 5 poäng presenterar examinanden Humes centrala påstående på ett exakt sätt och analyserar motiveringar som stöder det.

I ett svar värt 8 poäng analyserar examinanden följdriktigt och klart Humes centrala påstående och dess motiveringar.

6.2. (10 p.)

Humes första och andra motivering tar det för givet att sinnesförnimmelsernas omedelbara objekt är sinnesinterna intryck. De förbinder sig till den så kallade *sense datum*-teorin. Den tredje motiveringen implicerar en distinktion mellan de intryck sinnena producerar och idéerna som slutledningar ger upphov till. Hume försvarar denna distinktion i ett annat sammanhang.

Den kritik Hume framför är välmotiverad om man accepterar de nämnda premisserna. I själva verket accepterade också de empirister han kritiserar dem, så i det avseendet träffar kritiken sitt mål. Även om *sense datum*-teorin ännu i dag har sina anhängare är den mycket kontroversiell. Det är inte alls klart hur objekt inom kroppen kunde vara lika ljud, smak eller doft. Det är inte heller klart hur vi genom deras förmedling observerar eller sluter oss till ett yttre objekts form, storlek eller vikt, som inte heller empiristerna såg som egenskaper beroende av sinnena. Hume överväger inte på allvar något alternativ till denna teori. Sådana finns emellertid, exempelvis representationsteorin eller relationsteorin (relationell teori), där man antar att det omedelbara objektet för vår perception är ett externt objekt eller dess förnimbara egenskaper. Därför förefaller Humes kritik inte längre lika trovärdig som den var på hans egen tid. I ett gott svar behöver examinandena inte kunna namnge olika perceptions-teorier, men en utvärdering av Humes motiveringar ska visa insikt om perceptionens natur.

Ett alternativt sätt att angripa problemet är att ifrågasätta Humes motiveringar ur ett kunskapsteoretiskt perspektiv. För det lämpar sig exempelvis G. E. Moores bevis för den externa världens existens eller Wittgensteins tankar om säkerhet. Å andra sidan är det möjligt att försvara Humes motiveringar ur ett skeptiskt perspektiv. Svaret behöver inte kopplas till den filosofiska traditionen, men en sådan koppling kan ses som en merit.

Svaret på deluppgift 6.2. är en essä där examinandena ska utvärdera hur giltiga de motiveringar Hume lägger fram i textutdraget är. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng gör examinandena någon träffande observation om giltigheten i Humes motiveringar.

I ett svar värt 5 poäng lägger examinandena fram två träffande synpunkter för eller emot Humes motiveringar, eller alternativt en för och en emot.

I ett svar värt 8 poäng utvärderar examinandena giltigheten i Humes motiveringar på ett mångsidigt sätt. Den utvecklar sin utvärdering på ett följdriktigt sätt i en perceptionsteoretisk eller kunskapsteoretisk riktning.

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (FI4) och dess innehåll "uppfattning och gestaltning av verkligheten" och "kunskapens möjligheter och gränser". I GLP03 anknyter uppgiften till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (FI3) och dess innehåll "kunskapens möjligheter och gränser".

Del II

7. Internationell hjälp (30 p.)

I centrum för uppgiften står området för vår moral. På senare tid har man diskuterat en etisk behandling av i synnerhet djur, men också miljön mer generellt. Uppgiftens perspektiv är internt mänskligt, men det utvidgas till att omfatta global, internationell verksamhet.

Inom ramen för olika moralteorier har man ingående diskuterat frågan om vad som omfattas av moralen. Den tidigaste idén om en moral som täcker allt är känd från dygdetiken. Den stoiska filosofen Hierokles som levde under andra århundradet av vår tideräkning framförde en tanke om koncentrisk etiska cirklar, som börjar med självet och fortsätter över familjen, släkten, folket och staten till hela mänskligheten, till och med hela kosmos. Inom rättighets- och kontraktsetiken kan människorättsetiken ses som ett mycket omfattande etiskt fält. Kravet på rättigheter för djuren har utvidgat detta fält ytterligare. Peter Singer (f. 1946) som publicerat verket *Djurens frigörelse* (på svenska 1992, originalverk *Animal Liberation: A New Ethics for our Treatment of Animals* 1975) är emellertid inte rättighetsetiker utan utilitarist. Han har krävt att man i sina egna etiska bedömningar ska beakta intressena hos alla sådana varelser som har förmågan att uppleva lidande. Frågan om etikens område är därmed relevant även inom konsekvensetiken.

Moralen är universell. Därför har en utvidgning av dess område inom olika teorier setts som framsteg för moralen. Allra tydligast är moralens universella karaktär inom pliktetiken. Enligt Immanuel Kant (1724–1804) handlar moralen om god vilja som följer en universell morallag. Psykologen Lawrence Kohlberg (1927–1987) som empiriskt har studerat moralens utveckling lyfte till och med fram den universella allmängiltigheten som ett slags mått på moralens utveckling.

Tanken om att moralen skulle vara universellt allomfattande har emellertid också kritiserats. Till exempel människorättsetiken har kritiserats för att vara ett redskap för den västerländska upplysningen, och att det därför är grundlöst att se den som allmängiltig. Den wittgensteinska etiken, den moraliska partikularismen och många nya former av dygdetik har kritiserat tanken om täckande moraliska principer som kan tillämpas på olika situationer, som ofta är kopplad till universalismen och modellen med allt vidare cirklar. Särskilt känd är den feministiska kritik som Carol Gilligan (f. 1936) har framfört mot Kohlberg. Enligt Gilligan kan man tala med olika röster om moral, och de allmängiltiga principernas röst är uttryckligen manlig. Som en röst som är utmärkande för kvinnor och som inte får glömmas presenterar Gilligan själv omsorgsetiken, som framhäver mänskliga relationer.

Materialets perspektiv är den så kallade utvecklingsetiken. Inom utvecklingsetiken råder en bred samstämmighet om att de rika i världen har en skyldighet att hjälpa dem som är sämre lottade. Om frågan huruvida detta även gäller individer eller bara stater och statliga sammanslutningar som FN råder många skilda meningar. Huruvida andra än mänskliga individer kan agera som etiska agenter är en teoretiskt intressant och problematisk fråga. I praktiken är det också så att den internationella politiken förefaller mer oetisk än individers handlande. Besluten även inom den politiken fattas av individer. Om de inte som individer har skyldigheter att hjälpa är det svårt att se hur dessa skyldigheter skulle uppstå då individerna representerar en stat. Å andra sidan är utvecklingsetikens problem av en sådan omfattning att individer inte kan hjälpa alla. Detta framgår även i materialet, vilket är bra att notera i svaret. I filmklippet skildras två fall där det är problematiskt att hjälpa, trots att det finns en identifierbar behövande som det är möjligt att hjälpa konkret.

7.1. (10 p.)

I materialet kan Tessa visa att spädbarnet hon har ammat och dennas mormor och 12-åriga morbror är konkret hjälpbehövande. Trots det förefaller Justin ha rimliga grunder att neka dem skjuts. Tessa har nyligen genomgått en förlossning som barnet inte överlevde, och hennes egen fysiska och psykiska hälsa kräver vård. Därför torde det vara motiverat att i situationen prioritera hustrun, även om man inte i sig skulle se det som etiskt motiverat att ställa egna närstående i första rummet.

Svaret på deluppgift 7.1. är en essä där examinanden ska analysera och etiskt utvärdera Justins motiveringar för att vägra hjälpa. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng gör examinanden några relevanta etiska observationer om Justins argument.

I ett svar värt 5 poäng gör examinanden en etisk analys och utvärdering av Justins argumentation.

Ett svar värt 8 poäng utgör en följdriktig helhet som utnyttjar filosofins begrepp. Examinanden lägger fram en saklig etisk analys och utvärdering av Justins argumentation.

7.2. (10 p.)

Att piloten på FN-planet vägrar bygga på de gällande reglerna för FN:s verksamhet. I katastrofzoner kan alla inte räddas, och att gynna enskilda människor, till exempel på grund av mutor, skulle vara ohållbart. Godtyckliga undantag skulle både skapa orättvisa och sannolikt tillintetgöra hjälparnas trovärdighet, och därmed underminera deras möjligheter att agera.

Det förefaller klart att det är etiskt att följa gemensamt överenskomna regler utan att beakta egna intressen, det vill säga mutor. Justin väddar på ett anslående sätt till barnets liv. I många tankemodeller som framhäver moralens allmängiltighet ses räddandet av människoliv som ett kännetecken på en högre etik. Ett känt exempel är klassificeringen av lösningarna till Heinz dilemma formulerat av Lawrence Kohlberg. I samma riktning pekar exempelvis att ämbetsmän och soldater i Hitlers Tyskland, som otvetydigt begått grava oförrätter, hänvisade till att de agerade enligt reglerna och "följde order".

I den situation som beskrivs i materialet förefaller pilotens agerande och argument emellertid övertygande. En motivering är att det handlar uttryckligen om FN:s verksamhet, vars fredsbevarande natur presenteras i materialet. Biståndsverksamheten i sig är också etiskt motiverad, och att trygga förutsättningarna för den är därför ett vägande argument. "Det är så här det fungerar härute" låter cyniskt, men i detta sammanhang verkar det inte oetiskt utan väcker – exempelvis i David Humes (1711–1776) eller Richard Rortys (1931–2007) fotspår – snarare frågor om moralens gränser.

Svaret på deluppgift 7.2. är en essä där examinanden etiskt ska analysera och bedöma motiveringarna till att piloten i FN-planet vägrar hjälpa. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng presenterar examinanden några relevanta etiska observationer om pilotens argumentation.

I ett svar värt 5 poäng presenterar examinanden en etisk analys och utvärdering av pilotens argumentation. Konflikten mellan att följa institutionella regler och att rädda liv ska beskrivas åtminstone på ett riktgivande sätt.

Ett svar värt 8 poäng utgör en följdriktig helhet som utnyttjar filosofins begrepp. Examinanden presenterar en saklig etisk analys och utvärdering av pilotens argumentation.

7.3. (10 p.)

Ett sätt att gestalta materialet är att göra tolkningen att etikens ställning i internationell politik är ringa eller obefintlig. Många praktiska exempel stöder en sådan uppfattning. Man kan också exempelvis tänka sig att etiken uppstår då människor, liksom andra intelligenta flockdjur, socialiseras i den egna gruppen. Någon sådan process förekommer inte mellan stater, och därför utvecklas ingen etik. Liknande äckelrealistiska uppfattningar om internationell politik eller internationella storföretag kan motiveras med maktens korrupperande verkan. Ur ett sådant perspektiv sköts såväl de rika ländernas som FN:s biståndsverksamhet med en viss beräkning. Bistånd ges bara om det på längre sikt kan ligga i biståndsgivarens intresse, till exempel genom att bromsa flyktingströmmar.

Denna negativa och oetiska bild är dock inte hela sanningen. Även bakom den internationella verksamheten verkar människors beslut. Även om maktens korrupperande verkan och avståndet mellan den egna miljön och hjälpens verkningar skulle försvaga beslutsfattarnas etiska känslighet raderar de ändå inte alltid ut den helt och hållet. Bland annat FN och olika biståndsorganisationer, samt Tessa och Justins agerande i materialet, visar att etiken är en mycket betydelsefull faktor bakom den internationella biståndsverksamheten.

En faktor i den internationella verksamhetens etiska betydelse är problemet med skala. Då det finns enormt många hjälpbehövande och problemen är mycket komplicerade hotar den etiska dimensionen försvagas. Detta syns visserligen redan på ett nationellt plan. Särskilt i kombination med stormakternas och storföretagens etiskt likgiltiga verksamhet kan detta lätt också ha negativa effekter på etiken på individnivå.

Svaret på deluppgift 7.3. är en essä där examinanden ska diskutera etikens ställning i internationell biståndsverksamhet. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 3 poäng presenterar examinanden några relevanta observationer om etikens ställning och betydelse i internationell biståndsverksamhet.

I ett svar värt 5 poäng presenterar examinanden en filosofiskt underbyggd diskussion om etikens ställning och betydelse i internationell biståndsverksamhet. Svaret utnyttjar materialet eller bygger på en trovärdig uppfattning om internationell biståndsverksamhet.

Ett svar värt 8 poäng utgör en följdriktig helhet som utnyttjar filosofins begrepp och som på ett mångsidigt sätt diskuterar etikens ställning och betydelse i internationell biståndsverksamhet.

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Etik (FI2) och dess innehåll "normativ och tillämpad etik" och "filosofiska teorier om ett gott liv". Ungefär motsvarande innehåll finns även i GLP03 i kursen Filosofisk etik (FI2). I GLP15 har uppgiften också kopplingar till kursen Samhällsfilosofi (FI3) och dess innehåll "olika former av rättvisa samt motivering och tillämpning av dem", "solidaritet" och "det globala perspektivet", samt i GLP03 till motsvarande kurs (FI4) och dess innehåll "samhällelig rättvisa" och "individens rättigheter och skyldigheter".

8. Kunskapsintressen (30 p.)

Habermas hämtar stoff för sin teori om kunskapsintressen ur den kantianska, hermeneutiska och marxistiska traditionen. Ett gott svar byggs upp framför allt utifrån en noggrann läsning av textutdraget och en klar argumentation. Eftersom textutdraget och dess innehåll inte nödvändigtvis är bekanta för examinandena förväntas svaret visa förmåga till självständig reflektion och tillämpning av materialet.

8.1. (15 p.)

Syftet med Habermas teori om kunskapsintressen är att avslöja kunskapens och vetandets samhällseliga villkor samt att motivera det emancipatoriska intressets och därmed hela den kritiska teorins nödvändighet. Enligt Habermas organiseras erfarenheter ur livsvärlden som samhällselig kunskap genom vissa bestående kunskapsintressen. Kunskapsbildningen måste fylla vissa allmänna samhällseliga funktioner och tjäna samhällseliga intressen. Dessa intressen är oberoende av forskarens intressen att producera och använda kunskap. Kunskapen ska enligt Habermas i första hand ses som ett samhällseligt motiverat fenomen, som "kunskapens interna intressen" är underställda. I teorin om kunskapsintressen är samhällseliga kunskapsintressen mer grundläggande än intressen vars objekt är "kunskap för kunskapens skull".

Enligt Habermas är kunskap och vetande intimt förknippade med människans universella strävan att producera sin egen existens och att reproducera sig som art. Intressena som är förknippade med teknisk kontroll, hermeneutisk förståelse och emancipation föds ur ett naturligt tvång och definierar "de särskilda perspektiv ur vilka vi förstår verkligheten i sig". Av dessa naturhistoriska intressen bildas de tre samhällseliga kunskapsintressena: det tekniska, det hermeneutiska och det emancipatoriska kunskapsintresset.

Habermas förefaller föra fram en rätt strikt tolkning av skillnaderna mellan de olika kunskapsintressena och av deras områden, vilket också kan kritiseras. Man kan exempelvis argumentera för att naturvetenskaperna är förknippade med mer än bara det tekniska intresset, eftersom de ökar människors förståelse av världen och deras intresse inte uttöms av utnyttjandet av teknisk kunskap. En möjlig infallsvinkel är också att bestrida att all kunskap är knuten till intressen och att poängtera att exempelvis filosofin är värdefull i sig – kunskap för kunskapens skull – och ligger utanför alla intressen som är knutna till samhället.

Svaret på deluppgift 8.1. är en essä där examinandena ska analysera hur kunskapsintressena skiljer sig från varandra. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 4 poäng gör examinandena några relevanta observationer om skillnaderna mellan Habermas kunskapsintressen.

I ett svar värt 8 poäng ger examinandena rimliga motiveringar till hur kunskapsintressena skiljer sig från varandra.

I ett svar värt 12 poäng motiverar examinandena tydligt, mångsidigt och följdriktigt hur kunskapsintressena skiljer sig från varandra.

I ett svar värt toppoäng går examinandens analys också på ett djuplodande sätt in på de utgångspunkter Habermas tillämpar i sin distinktion.

8.2. (15 p.)

Det naturligaste sättet att strukturera svaret är att sortera den kunskap man får genom de naturvetenskapliga läroämnena, som biologi och fysik, under det tekniska kunskapsintresset. Det hermeneutiska kunskapsintresset kopplas enklast till läroämnet historia, men det kan på goda grunder kopplas även till andra läroämnena. Hos Habermas är det hermeneutiska kunskapsintresset förknippat framför allt med att förstå kulturer och att känna till och tolka betydelser. Det emancipatoriska kunskapsintresset är förknippat med ett frigörande av individens eget tänkande från både samhällsliga maktrelationer och traditionens börda. I behandlingen av ett sådant intresse, som framhäver självständigt tänkande, är det enklast för examinandena att utgå från filosofin. Andra läroämnena som passar in på det hermeneutiska och det emancipatoriska kunskapsintresset kan vara exempelvis geografi, psykologi och samhällslära. Examinanden kan också kritiskt föra fram att skolan inte erbjuder kunskap som motsvarar det emancipatoriska kunskapsintresset. Det väsentliga är att motiveringarna visar insikt om det ifrågavarande kunskapsintressets definition och användning.

Svaret på deluppgift 8.2. är en essä där examinandena ska diskutera hur gymnasiestudierna passar in på tredelningen av kunskapsintressena. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 4 poäng kan examinandena korrekt koppla ihop åtminstone en sak eller ett läroämne man studerar i gymnasiet med vart och ett av kunskapsintressena.

I ett svar värt 8 poäng diskuterar och motiverar examinandena med utgångspunkt i materialet hur åtminstone ett läroämne passar in under vart och ett av kunskapsintressena.

I ett svar värt 12 poäng kan examinandena lägga fram ett följdriktigt och mångsidigt resonemang om kopplingarna mellan gymnasiets läroämnena och Habermas teori. Svaret visar genom konkreta exempel att examinandena förstår det centrala innehållet i Habermas teori.

I ett svar värt toppoäng diskuterar examinandena också kritiskt hur tillämplig modellen är på gymnasiestudierna.

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Kunskap, vetenskap och verklighet (F14) och dess innehåll "tolkning och kunskap inom natur- och humanvetenskaper samt formella vetenskaper: att veta och förutspå, förstå och tolka". I GL03 anknyter uppgiften till kursen Kunskap och verklighet i filosofin (F13) och dess innehåll "att veta förstå och tolka" och "naturvetenskaplig och humanistisk kunskap".

9. Rätten och plikten till arbete (30 p.)

Uppgiftens material 9.A behandlar författaren Ossi Nymans ideologiska arbetslöshet. Nyman har sagt att han tackar nej till arbete han erbjuds om han inte tycker att det passar honom. Samtidigt lyfter han emellertid arbetslöshetsersättning. Nyman uppfyller inte den definition på en arbetslös som ges i uppgiften och som har godkänts av den internationella arbetsorganisationen ILO och av Finlands arbetskraftsmyndigheter. Därför kan Nymans arbetslöshet på goda grunder kallas "ideologisk". I materialet förklarar Nyman sin syn på att söka och ta emot arbete, och på individens valfrihet. Syftet med materialet är att få examinanden att dryfta om Nymans lösning är berättigad och hurdana samhällsliga dimensioner lösningen har. Även om deluppgifterna 9.1. och 9.2. är separata uppgifter är insikter om relationen mellan dels individens rättigheter och skyldigheter, dels samhällets skyldigheter en väsentlig del av ett gott svar.

9.1. (15 p.)

I svaret är det väsentligt att redogöra för vad rätten och skyldigheten att arbeta kan bygga på. Människan kan inte leva ensam, olika gemenskaper från familj och släkt till staten möjliggör människans liv. Skyldigheten att arbeta föds ur tanken att människan genom att arbeta kan bidra med sin egen, åtminstone delvis reciproka insats till dessa gemenskaper. Rätten till arbete är i sin tur en av de mänskliga rättigheterna i enlighet med FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (artikel 23). Dess filosofiska bakgrund är tanken att människans möjligheter att förverkliga sig själv i första hand kommer till uttryck i arbetet. Därmed kopplas arbete som medlem av en gemenskap till utvecklingen av den egna mänskligheten. De kändaste representanterna för denna tanke är Hegel och Marx. Ingetdera argumentet är självklart.

Frågan kan också granskas ur perspektivet för en teori om samhällsfördrag: Vilket slag av samhällsfördrag som gäller arbete är det förnuftigt för individen att acceptera? I detta sammanhang är det naturligt att behandla gränserna för individens frihet och problemet med så kallade fripassagerare, som Nymans fall kan fungera som exempel på. I ett bra svar behandlas Nymans fall i en vidare samhällslig referensram. Utvärderingen kan exempelvis gälla huruvida arbetets förändrade natur, till exempel på grund av robotiseringen, innebär att också individens rättigheter och skyldigheter att arbeta förändras.

Svaret på deluppgift 9.1. är en essä där examinanden ska utvärdera rätten och skyldigheten att arbeta ur individens synvinkel. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 4 poäng gör examinanden någon relevant observation om individens skyldighet att arbeta eller rättigheter att neka till arbete.

I ett svar värt 8 poäng utvärderar examinanden med hjälp av materialet både individens skyldighet att arbeta och rätt att själv välja sitt arbete eller neka till arbete.

I ett svar värt 12 poäng utnyttjar examinanden materialet och gör en mångsidig och följdriktig utvärdering av individens skyldigheter och rättigheter till arbete.

I ett svar värt toppoäng strukturerar examinandens svar med hjälp av den samhällsfilosofiska begreppsapparaten. Utvecklingen av teoretiska tankegångar fogas smidigt till träffande praktiska exempel.

9.2. (15 p.)

Nyman anser att samhället har en skyldighet att försörja medborgarna oavsett om de arbetar eller inte. Han ser utkomsten som en mänsklig rättighet. Artikel 25 i FN:s allmänna deklaration om mänskliga rättigheter, som garanterar en grundläggande levnadsstandard, har emellertid normalt inte tolkats som en rätt till utkomst utan en skyldighet att arbeta. Nyman är en anhängare av medborgarlön, som i den offentliga debatten även kallas basinkomst. I ett gott svar är det naturligt att diskutera om det finns goda grunder för att tillämpa en medborgarlön eller basinkomst. Motiveringar för är bland annat följande: individernas frihet och jämlikheten mellan medborgare stärks, byråkratin och brottsligheten minskar, nödvändigt visstids- och deltidsarbete röner större uppskattning, den ekonomiska nyttan som robotiseringen och automatiseringen medför fördelas jämnare, människors kreativitet och lycka ökar. Motiveringar mot är bland annat följande: utkomsten ska i första hand bygga på eget arbete, unga som inte vill studera, långtidsarbetslösa och andra som befinner sig utanför arbetslivet har allt mindre orsak att söka sig till arbetslivet, den sociala kohesionen och uppskattningen för arbete minskar, det är mycket svårt att fastställa en lämplig nivå för medborgarlönen och det är alltför riskfyllt och dyrt att göra storskaliga försök. Var och en av motiveringarna ovan är omstridd.

Ett mer teoretiskt perspektiv på svaret kan man söka exempelvis i liberalismens eller socialismens grundtankar. Till ett socialistiskt perspektiv hör tankarna om att människan i grunden är en samhällelig varelse och att den mänskliga naturen förverkligas genom arbetet. På denna grund har samhället en skyldighet att erbjuda individen arbete. Om det emellertid misslyckas i denna uppgift har samhället en skyldighet att erbjuda dem som saknar arbete en utkomst, oavsett deras egen insats för gemenskapen. Ur ett liberalistiskt perspektiv ansvarar individen själv för sin utkomst. Dragen till sin spets talar liberalismen för en så kallad nattväktarstat, där staten utöver att trygga säkerheten inte har några som helst skyldigheter att stödja individerna. Medborgarlönen som Nyman talar för kan inte motiveras ur ett ultraliberalistiskt perspektiv. En mer moderat form av liberalism är socialliberalismen som accepterar att samhället stöder individer, om det kan motiveras med tanke på individens friheter och rättigheter. Ur ett socialliberalistiskt perspektiv kan medborgarlönen motiveras. Det samma gäller socialistiska utgångspunkter. Det är emellertid viktigt att notera att det är en sak att försvara eller motsätta sig samhällets skyldighet att erbjuda alla medborgare en utkomst, och en annan att utsträcka denna skyldighet till bara de medborgare som av en eller annan orsak inte själva kan försörja sig. Inom socialismen och socialliberalismen har man traditionellt behandlat närmast det senare fallet. Därför kan medborgarlönen inte utan förbehåll berättigas med argument som gäller denna skyldighet.

Svaret på deluppgift 9.2. är en essä där examinandena ska diskutera om samhället har en skyldighet att erbjuda medborgarna en utkomst oavsett om de arbetar eller inte. I poängsättningen av svaret ska alla de dimensioner som ingår i bedömningstabellen ovan beaktas.

I ett svar värt 4 poäng gör examinandena några relevanta observationer om samhällets skyldighet att erbjuda alla medborgare en utkomst.

I ett svar värt 8 poäng diskuterar examinandena utifrån materialet samhällets skyldighet att erbjuda alla medborgare en utkomst.

I ett svar värt 12 poäng utnyttjar examinandena materialet och resonerar mångsidigt och följdriktigt kring samhällets skyldighet att erbjuda alla medborgare en utkomst.

I ett svar värt toppoäng kan examinandan tillämpa den samhällsfilosofiska begreppsapparaten i analysen av materialet och visar att hen förstår komplexiteten i relationerna mellan individens och samhällets rättigheter och skyldigheter.

I GLP15 anknyter uppgiften till kursen Samhällsfilosofi (F13) och dess innehåll "samhällsordningens och centrala samhällsinstitutioners existens och legitimitet: teorier om samhällsfördrag och individ- och grupporienterade teorier om samhället", "arbetsfördelning, ekonomi och välfärd" samt "liberalismen och socialismen". I GLP03 anknyter uppgiften till motsvarande kurs (F14) och dess innehåll "individens rättigheter och skyldigheter", "det berättigade i samhällsordningen", "teorier om samhällsfördrag" och "grundtankar i – – liberalismen och socialismen".